O‘ZBEK TILIDA KO‘P MA’NOLI SO‘ZLARNING SEMANTIK TARAQQIYOTI

Yunusova Shoxsanam
Turan International University BT-24.BU guruh talabasi
shohsanam973@gmail.com

Jonbo‘tayeva Zumradxon Abdujabborovna
Turan International University Filologiya kafedrasi dotsenti v.b.(PhD).
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23434144

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘zbek tilida ko‘p ma’noli so‘zlarning semantik taraqqiyoti, ma’no kengayishi va yangi ma’nolarning shakllanish qonuniyatlari lingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Ko‘p ma’nolilik hodisasining leksik-semantik tizimdagi o‘rni, uning tilning tarixiy taraqqiyoti va ijtimoiy-kommunikativ ehtiyojlar bilan aloqasi yoritiladi. Shuningdek, so‘z ma’nosining ko‘chishi, metafora va metonimiya asosida yangi ma’nolarning yuzaga kelishi, ma’no torayishi va kengayishi kabi semantik jarayonlar misollar yordamida izohlanadi. Zamonaviy o‘zbek tilida so‘zlarning turli kontekstlarda yangi mazmun kasb etishi, ko‘p ma’noli birliklarning nutqiy va uslubiy imkoniyatlari hamda ularni izohli lug‘atlarda aks ettirish masalalariga alohida e’tibor qaratiladi. Tahlil natijasida ko‘p ma’nolilik tilning leksik boyligini oshiruvchi, nominativ imkoniyatlarini kengaytiruvchi va inson tafakkuridagi assotsiativ munosabatlarni ifodalovchi muhim semantik hodisa ekanligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: ko‘p ma’nolilik, polisemiya, semantika, semantik taraqqiyot, leksik ma’no, ma’no ko‘chishi, metafora, metonimiya, ma’no kengayishi, ma’no torayishi, o‘zbek tili.

Аннотация

В статье рассматривается семантическое развитие многозначных слов в узбекском языке, а также закономерности расширения значений и формирования новых лексико-семантических вариантов. Освещается место многозначности в лексико-семантической системе языка и её связь с историческим развитием языка и социально-коммуникативными потребностями общества. На конкретных примерах анализируются перенос значения, образование новых значений на основе метафоры и метонимии, расширение и сужение значения слова. Особое внимание уделяется функционированию многозначных единиц в различных контекстах современного узбекского языка, их стилистическим возможностям и отражению в толковых словарях. Обосновывается положение о том, что многозначность является важным семантическим явлением, расширяющим лексические и номинативные возможности языка и отражающим ассоциативные связи человеческого мышления.

Ключевые слова: многозначность, полисемия, семантика, семантическое развитие, лексическое значение, перенос значения, метафора, метонимия, расширение значения, сужение значения, узбекский язык.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ANNOTATION

This article examines the semantic development of polysemous words in Uzbek and the processes through which existing meanings expand and new lexical-semantic variants emerge. It discusses the role of polysemy in the lexical-semantic system and its relationship with the historical development of language and the communicative needs of society. Particular attention is given to semantic transfer, metaphor and metonymy, as well as the processes of semantic broadening and narrowing. Examples from contemporary Uzbek illustrate how words acquire different meanings in various contexts and how polysemous units contribute to expressive and stylistic diversity. The article also considers the representation of multiple meanings in explanatory dictionaries. It argues that polysemy is an important semantic phenomenon that enriches the lexicon, expands the nominative potential of Uzbek, and reflects associative relationships in human cognition.

Keywords: polysemy, semantics, semantic development, lexical meaning, semantic shift, metaphor, metonymy, semantic broadening, semantic narrowing, Uzbek language.

Kirish

Tilning lug‘at tarkibi doimiy ravishda rivojlanib, jamiyat hayotidagi o‘zgarishlar, inson tafakkurining taraqqiyoti va kommunikativ ehtiyojlar ta’sirida yangilanib boradi. Ushbu jarayonda so‘zlarning shakli bilan bir qatorda ularning mazmuni ham o‘zgaradi. Ayrim so‘zlar dastlabki ma’nosini saqlagan holda yangi ma’nolarni hosil qiladi, natijada ko‘p ma’nolilik hodisasi yuzaga keladi. Mazkur hodisa tilning semantik tizimini o‘rganishda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Ko‘p ma’nolilik yoki polisemiya bir so‘zning o‘zaro semantik jihatdan bog‘langan ikki yoki undan ortiq ma’noda qo‘llanishidir. Masalan, bosh so‘zi inson yoki hayvon tanasining bir qismini ifodalash bilan birga, ishning boshi, ko‘chaning boshi, bosh mutaxassis kabi birikmalarda boshlanish, makonning yuqori yoki oldingi qismi yoxud rahbarlik bilan bog‘liq ma’nolarni anglatishi mumkin. Ushbu ma’nolar bir-biridan farqlansa-da, ular orasida muayyan semantik munosabat mavjud.

Ko‘p ma’nolilik tilning iqtisodiylik xususiyatini namoyon etadi. Bunda yangi tushunchalarni ifodalash uchun doimo yangi so‘z yaratish talab qilinmaydi, balki mavjud leksik birlikning ma’no imkoniyatlaridan foydalaniladi. Shu bilan birga, ko‘p ma’nolilik badiiy tasvir, obrazlilik va nutqning ta’sirchanligini oshirishda ham muhim vosita hisoblanadi.

Zamonaviy o‘zbek tilida ijtimoiy hayot, fan-texnika va raqamli kommunikatsiyaning rivojlanishi natijasida ayrim so‘zlarning qo‘llanish doirasi kengaymoqda. Bu holat ko‘p ma’noli so‘zlarning semantik taraqqiyotini sinxron va diaxron jihatdan o‘rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Maqsadi o‘zbek tilidagi ko‘p ma’noli so‘zlarning semantik taraqqiyot qonuniyatlarini aniqlash, ma’no ko‘chishi mexanizmlarini tavsiflash va ularning zamonaviy nutqdagi funksional xususiyatlarini yoritishdan iborat.

Semantikning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- ko‘p ma’nolilikning lingvistik mohiyatini ochib berish;
- ko‘p ma’noli so‘zlarning ma’no tuzilishini tavsiflash;
- semantik taraqqiyotning asosiy usullarini aniqlash;
- o‘zbek tilidagi misollar asosida metafora va metonimiya hodisalarini tahlil qilish;
- ko‘p ma’nolilikning kontekst, uslub va nutqiy vaziyat bilan munosabatini yoritish;
- semantik o‘zgarishlarni o‘rganishning nazariy va amaliy ahamiyatini belgilash.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tavsifiy, semantik, kontekstual va qiyosiy tahlil metodlaridan foydalaniladi. Tahlil uchun o‘zbek tilidagi umumiste’mol so‘zlari va ularning turli kontekstlarda namoyon bo‘ladigan ma’nolari asos qilib olinadi.

Ko‘p ma’nolilik leksik semantikaning asosiy hodisalaridan biri bo‘lib, bir leksik birlikning o‘zaro aloqador bir nechta ma’noga ega ekanligini bildiradi. Tilshunoslikda bu hodisa polisemiya atamasi bilan yuritiladi. Ko‘p ma’noli so‘zning ma’nolari alohida semantik variantlar sifatida namoyon bo‘lsada, ular o‘rtasida tarixiy, mantiqiy, obrazli yoki funksional aloqa mavjud bo‘ladi.

So‘zning dastlabki yoki asosiy ma’nosi ko‘pincha boshqa ma’nolarning shakllanishi uchun semantik tayanch vazifasini bajaradi. Masalan, ko‘z so‘zining asosiy ma’nosi ko‘rish a’zosini anglatadi. Biroq buloqning ko‘zi, ignaning ko‘zi kabi birikmalarda u shakliy yoki funksional o‘xshashlik asosida boshqa predmetlarga nisbatan qo‘llanadi. Shu tariqa so‘zning semantik tuzilishida o‘zaro bog‘liq ma’nolar tizimi yuzaga keladi.

Ko‘p ma’nolilikni so‘zning turli kontekstlarda turlicha anglashilishi bilangina tenglashtirib bo‘lmaydi. So‘zning muayyan nutqiy vaziyatda hosil qilgan individual, tasodifiy mazmuni har doim ham uning mustaqil lug‘aviy ma’nosi hisoblanmaydi. Lug‘aviy ma’no sifatida qaralishi uchun mazmunning nisbatan barqarorlashuvi va til jamoasida muayyan darajada tan olinishi muhimdir.

Ko‘p ma’nolilikni omonimiyadan farqlash ham nazariy jihatdan muhim. Polisemiya holatida bir so‘zning ma’nolari o‘zaro semantik aloqador bo‘ladi. Omonimiyada esa shakli bir xil bo‘lgan birliklar orasida ma’no jihatidan bevosita aloqa mavjud bo‘lmaydi yoki bunday aloqa zamonaviy til nuqtayi nazaridan anglanmaydi. Masalan, bosh so‘zining turli ma’nolari o‘zaro bog‘langanligi sababli polisemiya hodisasini namoyon qiladi. Omonimiyani aniqlashda esa so‘zlarning kelib chiqishi, grammatik xususiyatlari va lug‘aviy ma’nolari ham hisobga olinadi.

Demak, ko‘p ma’nolilik so‘zning semantik imkoniyatlarini kengaytiruvchi, leksik birliklar o‘rtasidagi munosabatlarni shakllantiruvchi va tilning nominativ salohiyatini oshiruvchi muhim hodisadir.

Ko‘p ma’noli so‘zlarning shakllanishi turli semantik mexanizmlar orqali amalga oshadi. Ular orasida metafora, metonimiya, ma’no kengayishi va ma’no torayishi alohida ahamiyatga ega. Ushbu jarayonlar so‘zlarning yangi predmet, hodisa va tushunchalarni ifodalash imkoniyatini kengaytiradi.

Metafora predmet va hodisalar o‘rtasidagi o‘xshashlik asosida bir nomning boshqa predmet yoki hodisaga ko‘chirilishidir. O‘xshashlik tashqi shakl, rang, joylashuv, vazifa, harakat yoki mavhum belgi asosida yuzaga kelishi mumkin.

O‘zbek tilida metaforik ma’no ko‘chishiga quyidagi misollarni keltirish mumkin:

- **Ko‘z:** insonning ko‘zi — ko‘rish a’zosi; buloqning ko‘zi — suv chiqadigan joy.
- **Bosh:** odamning boshi — tana a’zosi; ishning boshi — ishning boshlanish qismi.
- **Oyoq:** odamning oyog‘i — tana a’zosi; stolning oyog‘i — buyumning tayanch qismi.
- **Qanot:** qushning qanoti — uchish a’zosi; binoning qanoti — binoning yon qismi.
- **Yurak:** inson yuragi — tana a’zosi; jamoaning yuragi — jamoaning markaziy yoki eng faol qismi.

Ushbu misollarda dastlabki ma’no bilan ko‘chma ma’no o‘rtasidagi aloqa turlicha namoyon bo‘ladi. Masalan, stolning oyog‘i birikmasida tayanch vazifasiga, buloqning ko‘zi birikmasida esa shakliy yoki funksional o‘xshashlikka asoslangan ma’no ko‘chishi kuzatiladi.

Metafora nafaqat umumiste’mol tilida, balki ilmiy va texnik terminologiyada ham faol ishlaydi. Masalan, tarmoqning tuguni, axborot oqimi, tizimning yadrosi kabi birikmalarda mavhum yoki texnik tushunchalar kundalik tajribadan olingan obrazlar orqali nomlanadi.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Shunday qilib, metafora semantik taraqqiyotning muhim mexanizmi bo‘lib, insonning mavjud bilimlari va yangi tushunchalar o‘rtasidagi o‘xshashlikni til vositasida ifodalash imkonini beradi.

Metonimiya predmet va hodisalar o‘rtasidagi o‘xshashlikka emas, balki ularning makon, zamon, sabab, natija, mualliflik yoki boshqa real aloqalariga asoslanadi. Bunda bir predmet nomi u bilan uzviy bog‘langan boshqa predmet yoki tushunchani ifodalash uchun qo‘llanadi.

O‘zbek tilida metonimik qo‘llanishlarga quyidagi misollarni keltirish mumkin:

- **Navoiy asarlarini o‘qimoq** — shoir nomi orqali uning asarlari nazarda tutiladi.
- **Butun zal qarsak chaldi** — bino yoki xona nomi orqali undagi odamlar ifodalanadi.
- **Bir piyola ichdim** — idish nomi orqali uning ichidagi ichimlik anglashiladi.
- **Auditoriya jim bo‘ldi** — xona nomi orqali shu joydagi tinglovchilar nazarda tutiladi.

Bu misollarda nomning ko‘chishi real bog‘liqlik asosida amalga oshadi. Masalan, muallif bilan uning asarlari, idish bilan uning ichidagi modda yoki joy bilan undagi odamlar o‘rtasida mazmuniy aloqa mavjud.

Metonimiya kundalik nutqni ixchamlashtiradi, badiiy matnda esa ifodaning ta’sirchanligini oshiradi. Shu bilan birga, ayrim metonimik qo‘llanishlar ko‘p takrorlanishi natijasida barqarorlashib, tilning odatiy leksik-semantik tizimiga kirishi mumkin.

Ma’no kengayishi so‘zning ilgari nisbatan tor doiradagi predmet yoki hodisani anglatgan bo‘lsa, keyinchalik kengroq tushunchalarni ifodalashga o‘tishidir. Bu jarayonda so‘zning qo‘llanish sohasi kengayadi va u yangi kontekstlarda ishlatila boshlaydi.

Masalan, tarmoq so‘zi dastlab o‘zaro bog‘langan qismlar yoki shoxlanish bilan bog‘liq ma’nolarda qo‘llanadi. Hozirgi o‘zbek tilida esa u internet tarmog‘i, ijtimoiy tarmoq, elektr tarmog‘i va savdo tarmog‘i kabi birikmalarda turli tizimlar va o‘zaro bog‘langan tuzilmalarni anglatadi.

Bu holat so‘zning ma’no imkoniyatlari kengayganini ko‘rsatadi. Biroq har bir yangi birikmani alohida lug‘aviy ma’no deb baholash uchun uning qo‘llanish barqarorligi va semantik mustaqilligini tekshirish zarur.

Ma’no kengayishi jamiyatdagi yangi ehtiyojlar, texnologik yangiliklar va mavjud tushunchalarni yangicha talqin qilish bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shu sababli ushbu hodisa zamonaviy til taraqqiyotini o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma’no torayishi so‘zning dastlab kengroq tushunchani anglatgan bo‘lsa, keyinchalik uning muayyan predmet, faoliyat yoki hodisaga nisbatan qo‘llanishi bilan tavsiflanadi. Bunda so‘zning semantik qamrovi cheklanadi yoki muayyan soha bilan bog‘lanadi.

Ma’no torayishi natijasida ayrim umumiy so‘zlar maxsus termin sifatida qo‘llana boshlashi mumkin. Masalan, kundalik tildagi umumiy ma’noga ega bo‘lgan ayrim so‘zlar fan, texnika yoki kasbiy faoliyat doirasida aniq va chegaralangan mazmunni anglatadi.

Bunday jarayonni tahlil qilishda so‘zning tarixiy ma’nosi, zamonaviy qo‘llanishi va sohaga xos terminologik mazmuni o‘zaro qiyoslanishi lozim. Ma’no torayishi har doim ham so‘zning umumiste’moldan chiqishini anglatmaydi; ayrim hollarda umumiy ma’no saqlanib, unga qo‘shimcha maxsus ma’no shakllanadi.

Ko‘p ma’noli so‘zlarning semantik taraqqiyoti til ichidagi qonuniyatlar va tildan tashqaridagi omillarning o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga keladi. Ushbu omillarni lingvistik va ekstralingvistik guruhlarga ajratish mumkin.

Inson tafakkurining assotsiativ xususiyati yangi ma’nolarning shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Inson yangi predmet yoki hodisani avvaldan tanish bo‘lgan tushuncha bilan qiyoslaydi. Natijada o‘xshashlik yoki aloqadorlik asosida mavjud so‘z yangi mazmunni ifodalay boshlaydi.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlar so'zlarning semantik doirasiga ta'sir ko'rsatadi. Yangi kasblar, ijtimoiy munosabatlar va faoliyat turlarining paydo bo'lishi mavjud so'zlarning yangi vazifalarda qo'llanishiga olib kelishi mumkin.

Ilm-fan va texnologiya taraqqiyoti semantik o'zgarishlarning muhim manbalaridan biridir. Masalan, oyna so'zi odatiy predmetni anglatishi bilan birga, kompyuter interfeysida ma'lumot ko'rsatiladigan alohida maydonni ifodalash uchun ham ishlatilishi mumkin. Bu qo'llanishda mavjud tushuncha yangi texnologik muhitga ko'chiriladi.

Kontekst va nutqiy vaziyat so'z ma'nosini aniqlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bir so'z turli birikmalarda turlicha ma'noni yuzaga chiqarishi mumkin. Masalan, bosh so'zining ma'nosi odamning boshi, bosh masala, bosh muharrir kabi kontekstlarda bir xil emas. Kontekst qaysi semantik variant faollashayotganini aniqlashga yordam beradi.

Uslubiy ehtiyoj va obrazlilikka intilish so'zlarning ko'chma ma'noda qo'llanishini kuchaytiradi. Badiiy adabiyotda metafora, metonimiya va boshqa ma'no ko'chishlari obraz yaratish, hissiy ta'sirni oshirish va matnning estetik qiymatini kuchaytirish uchun ishlatiladi.

Demak, semantik taraqqiyot ko'p omilli jarayon bo'lib, uning natijasi so'zning dastlabki ma'nosi, inson tafakkuri, ijtimoiy tajriba va nutqiy qo'llanishning o'zaro ta'sirida shakllanadi.

Ko'p ma'noli so'zlar zamonaviy o'zbek tilining barcha asosiy nutq uslublarida uchraydi. Biroq ularning vazifasi va qo'llanish xususiyatlari uslubiy muhitga qarab farqlanadi.

Kundalik muloqotda ko'p ma'noli so'zlar nutqning tabiiyligi va ixchamligini ta'minlaydi. So'zlovchi ko'pincha ma'noni alohida izohlamaydi, chunki tinglovchi uni kontekst orqali anglaydi. Masalan, ishning boshi, gapning ildizi yoki muammoning yechimi kabi birikmalarda so'zlar o'zining bevosita ma'nosidan tashqari, mavhum tushunchalarni ham ifodalaydi.

Bunday qo'llanishlar tilning kundalik tajriba bilan bog'liq semantik imkoniyatlarini namoyon etadi.

Badiiy matnlarda ko'p ma'nolilik obrazlilik, ramziylik va emotsional ta'sirni kuchaytirish vositasi hisoblanadi. Yozuvchi bir so'zning bir nechta ma'nosini faollashtirib, matnning mazmuniy qatlamlarini boyitishi mumkin.

Masalan, yo'l so'zi bevosita ma'noda harakatlanish yo'nalishini anglatsa, hayot yo'li, ilm yo'li yoki to'g'ri yo'l birikmalarida faoliyat, tajriba va axloqiy tanlov kabi mavhum tushunchalarni ifodalaydi. Bunday qo'llanishlar o'quvchining assotsiativ tafakkuriga ta'sir qiladi va matnning obrazli mazmunini kuchaytiradi.

Ilmiy uslubda ko'p ma'noli so'zlarning qo'llanishi aniqlik va terminologik izchillik bilan bog'liq. Ayrim umumiste'mol so'zlari muayyan fan sohasida maxsus mazmun kasb etadi. Masalan, ildiz so'zi o'simlikning bir qismi ma'nosidan tashqari, tilshunoslik va matematikada ham maxsus termin sifatida ishlatiladi.

Bunday vaziyatlarda kontekst va sohaga xos terminologik me'yorlar so'zning qaysi ma'noda qo'llanganini aniqlashga yordam beradi. Ilmiy matnda terminning turli ma'nolarini aralashtirib yubormaslik muhimdir.

Ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalarda so'zlarning yangi kontekstlarda qo'llanishi semantik o'zgarishlarni tezlashtirishi mumkin. Ayniqsa, texnologik tushunchalar kundalik tilga kirib kelishi natijasida mavjud so'zlar yangi ma'nolarda ishlatila boshlaydi.

Biroq har qanday yangi qo'llanishni darhol barqaror lug'aviy ma'no sifatida qabul qilish mumkin emas. Uning takrorlanish chastotasi, turli matnlarda qo'llanishi va til jamoasi tomonidan qabul

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

qilinishi o'rganilishi zarur. Shu jihatdan zamonaviy elektron matnlar ko'p ma'nolilikning rivojlanish tendensiyalarini kuzatish uchun muhim material bo'la oladi.

Ko'p ma'nolilik va omonimiya shakliy jihatdan o'xshash bo'lgan birliklarning semantik munosabatini tushuntirishda muhim tushunchalardir. Ularni farqlash so'zning lug'aviy tarkibini to'g'ri tahlil qilishga yordam beradi.

Polisemiyada bitta so'zning bir nechta ma'nosi o'zaro bog'liq bo'ladi. Masalan, ko'z so'zining inson a'zosi, buloq manbai yoki igna teshigi ma'nolari o'rtasida o'xshashlikka asoslangan semantik munosabat mavjud.

Omonimiyada esa shakli bir xil bo'lgan so'zlar turli ma'nolarni anglatadi va ular o'rtasida semantik aloqa mavjud bo'lmasligi mumkin. Bunday birliklarni farqlashda faqat tashqi shaklga tayanish yetarli emas. Ularning kelib chiqishi, grammatik xususiyatlari, lug'aviy ma'nolari va real nutqdagi qo'llanishi hisobga olinadi.

Ushbu ikki hodisa o'rtasidagi chegarani belgilash ayrim holatlarda murakkab bo'lishi mumkin. Chunki tarixiy jihatdan o'zaro bog'liq ma'nolar vaqt o'tishi bilan semantik jihatdan uzoqlashishi, aksincha, shaklan alohida ko'ringan birliklar tarixiy aloqadorlikka ega bo'lishi mumkin. Shu sababli polisemiya va omonimiyani farqlashda izohli lug'atlar bilan bir qatorda etimologik ma'lumotlar va kontekstual tahlilga ham murojaat qilish maqsadga muvofiq.

O'zbek tilidagi ko'p ma'noli so'zlarning semantik xususiyatlarini tahlil qilish bir qator nazariy xulosalarni shakllantirish imkonini beradi.

Ko'p ma'nolilik tilning leksik imkoniyatlarini kengaytiradi. Mavjud so'zlarning yangi mazmunlarda qo'llanishi yangi tushunchalarni ifodalash uchun alohida nom yaratishga bo'lgan ehtiyojni qisman kamaytiradi.

Semantik taraqqiyotda metafora va metonimiya asosiy mexanizmlardan hisoblanadi. Metafora o'xshashlikka, metonimiya esa real aloqadorlikka tayanadi. Ularning o'zaro farqini aniqlash ko'chma ma'nolarning shakllanishini tushuntirishga yordam beradi.

So'zning yangi kontekstda qo'llanishi bilan uning lug'aviy ma'nosi o'rtasida farq mavjud. Muayyan kontekstda yuzaga kelgan individual mazmun faqat barqarorlashgan va til jamoasida tan olingan taqdirdagina mustaqil leksik-semantik variant sifatida baholanishi mumkin.

Semantik taraqqiyotning yo'nalishi ijtimoiy va texnologik o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq. Yangi kommunikativ ehtiyojlar mavjud so'zlarning qo'llanish doirasini kengaytirishi, ularning maxsus termin sifatida shakllanishiga yoki yangi obrazli ma'nolar hosil qilishiga sabab bo'lishi mumkin.

Ko'p ma'noli so'zlarni tizimli o'rganishda izohli lug'atlar, zamonaviy matnlar va elektron korpuslardan foydalanish muhimdir. Bunday manbalar so'zlarning ma'no variantlarini aniqlash, ularning qo'llanish chastotasini o'rganish va semantik o'zgarishlarni qiyoslash imkonini beradi.

Shu bilan birga, mazkur nazariy xulosalarni yanada mustahkamlash uchun zamonaviy o'zbek tili materiallari asosida korpus tahlili, statistik kuzatuv va tarixiy lug'atlar bilan qiyoslash kabi usullarni qo'llash zarur. Bu yondashuvlar semantik o'zgarishlarning qaysi biri barqaror, qaysi biri esa vaqtinchalik yoki kontekstga xos ekanini aniqlashga yordam beradi.

Xulosa

O'zbek tilida ko'p ma'noli so'zlarning semantik taraqqiyoti tilning tarixiy rivojlanishi, inson tafakkurining assotsiativ xususiyatlari va jamiyatning kommunikativ ehtiyojlari bilan bog'liq murakkab jarayondir. Polisemiya so'zlarning mazmuniy imkoniyatlarini kengaytiradi, mavjud leksik

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

birliklar orqali yangi tushunchalarni ifodalashga sharoit yaratadi va tilning nominativ salohiyatini oshiradi.

Tahlil natijasida metafora va metonimiya ma'no ko'chishining muhim mexanizmlari ekanligi, ma'no kengayishi va torayishi esa so'zlarning semantik qamrovi o'zgarishini ifodalashi aniqlandi. Ko'p ma'noli so'zlarning muayyan ma'nosi ko'pincha kontekst orqali aniqlanadi. Shu sababli ularni o'rganishda leksik birlikning lug'aviy mazmuni, kontekstual vazifasi va uslubiy xususiyatlarini birgalikda tahlil qilish lozim.

Zamonaviy o'zbek tilida fan-texnika, ommaviy axborot va raqamli kommunikatsiyaning rivojlanishi so'zlarning yangi ma'nolarda qo'llanishi uchun keng imkoniyat yaratmoqda. Biroq har qanday yangi qo'llanishni barqaror lug'aviy ma'no sifatida baholashdan oldin uning qo'llanish ko'lami va til jamoasida mustahkamlanish darajasini aniqlash talab etiladi.

Kelgusida ko'p ma'noli so'zlarning semantik taraqqiyotini elektron korpuslar, izohli lug'atlar va tarixiy matnlar asosida qiyosiy o'rganish o'zbek leksikologiyasi va semantikasining nazariy asoslarini boyitishga xizmat qiladi. Bunday tadqiqotlar tilning ma'no tizimidagi o'zgarishlarni ilmiy asosda tavsiflash va zamonaviy o'zbek tilining leksik-semantik imkoniyatlarini chuqurroq anglash uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. — Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2002.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli. — Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.
3. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. — Toshkent: Universitet, 2006.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.